

*Мареха І.С.,
к.е.н., асистент кафедри економічної теорії,
Сумський державний університет*

АКСІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ВИТОКІВ РАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОГОСПОДАРЮВАННЯ

Анотація. Запропоновано визначення екологічних аксіологій та екологічних традицій як ключових понять екоатрибутивного світогляду. Досліджено етнокультурний канал трансмісії екологічних цінностей на прикладі українського суспільства. Розкрито національні риси екологічного менталітету українців крізь призму цінностей раціонального природогосподарювання.

Ключові слова: екологічні аксіології, екологічні традиції, етнокультурний канал трансмісії, український етнос, раціональне природо господарювання.

Постановка проблеми. Як відомо, навколишнє природне середовище людини є постійним фактором її фізичного існування, осередком соціалізації, а також необхідною передумовою формування екологічних цінностей та відповідної їм системи екологічного світогляду. Площиною сполучення екологічного світогляду та економічних відносин виступає екологічно доцільна, раціональна природогосподарська діяльність. Як особливий тип мислення суб'єктів халяйнування, раціональне природогосподарювання є ментальним процесом відображення дійсності, зафіксованим у вигляді певної ціннісної системи світосприйняття. Розуміючи під базовими цінностями граничну продуктивність природних ресурсів, ми допускаємо, що екологічні аксіології, або цінності, виступають структуруючими елементами екоатрибутивного світогляду суб'єктів господарювання. Екоатрибутивний світогляд тісно пов'язаний з культурою ресурсовикористання та визначає екологічний тип економічного розвитку у конкретному етнокультурному середовищі. Конкретизуючи об'єкт нашого дослідження по відношенню до української національної культури, варто відзначити основоположну роль словесної народної традиції у формуванні етнічного фундаменту цінностей природосприйняття та цінностей природопізнання. Науковий інтерес до аналізу ментального поля українського етносу та ментальних особливостей екологічної культури нашого народу обумовив вибір теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботі [1] підкреслено, що суттєвою відмінністю українського менталітету є його селянські корені. Загальновідомим історичним фактом є те, що до середини ХХ століття у соціальній структурі населення України істотно переважали селяни, які були здебільшого залучені до сфери сільськогосподарського землекористування як осередку суспільного життя. У зв'язку з цим сучасний дослідник української ментальності Ю. Присяжнюк зазначає, що українців можна беззаперечно розглядати як землеробську, хліборобну націю не тільки в історичному, але і в соціально-культурному аспекті [2]. Додаткові соціологічні опитування [1] виявили, що, не дивлячись на процеси масової урбанізації, українська нація у ментальному плані залишається наполовину селянською, а отже у плані природосприйняття та природопізнання їй притаманні агрокультурні цінності.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. До безпосередньо присвяченої вивченню екологічної

ментальності українського етносу можна віднести лише фундаментальну працю з екологічної культури В.С. Крисаченко [3], яка порушує переважно екотелеологічні питання, проте не надає оцінки українській культурі природогосподарювання за критерієм економічної раціональності. Частково екологічні праформи сучасного землекористування та хліборобські цінності українського народу висвітлено у роботі [4]. Проте комплексні дослідження екологічної свідомості та екологічної культури українського населення, інкорпоровані у практику раціональної господарсько-економічної діяльності, дотепер перебувають на периферії наукового пошуку. Розв'язання не вирішених раніше частин проблеми полягає в необхідності аналізу екологічної ментальності українського народу на основі аксіологічного підходу та з позицій раціонального природогосподарювання.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аксіологічний аналіз екологічної ментальності українського етносу.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, вирішення екологічних проблем потребує процесу аксіологізації природогосподарювання, що зводиться до рівня його раціоналізації шляхом посилення екологічно-ціннісної компоненти економічних взаємодій, міжпоколінної трансмісії екологічних аксіологій через екологічні традиції, створення умов для міждержавного крос-культурного діалогу на засадах сполучення екологічних та економічних інтересів. Використання аксіологічного підходу обумовлене необхідністю імплементації ціннісних імперативів у систему раціонального природогосподарювання, окреслення ціннісних орієнтирів господарської діяльності й формування на цій основі самостійної термінологічної пари «екологічні аксіології» та «екологічні традиції».

Аксіології, або цінності, у науковій літературі розглядаються як: специфічні форми прояву відносин між суб'єктом і об'єктом [5]; позитивні значущості предметів для суб'єктів діяльності з точки зору здатності цих предметів задовольнити певні потреби [6]; абстрактні ідеї, що втілюють у собі суспільні ідеали і виступають як еталон [7].

У свою чергу, під екологічними аксіологіями у сфері природогосподарювання ми пропонуємо розуміти такі позитивні характеристики природних об'єктів, при яких задовольняються потреби суспільства у природних ресурсах та екосистемних послугах і які обов'язково виступають носіями економічної вартості. Отже, неодмінною економічною характеристикою екологічних аксіологій є їхня здатність перебувати об'єктом економічної оцінки. Механізмом передачі суспільних екологічних аксіологій від покоління до покоління за допомогою каналів міжпоколінної трансмісії будемо вважати укорінені у певному етнокультурному середовищі екологічні традиції.

До безпосередніх каналів трансмісії національних екологічних цінностей в Україні можна віднести:

1. Етнокультурний канал – представлено словесною народною творчістю, яка поширює екологічні цінності переважно землеробської тематики.

2. Правовий канал – представлено сукупністю законодавчо закріплених природоохоронних норм: Закон України

«Про охорону атмосферного повітря», «Про природно-заповідний фонд України» тощо.

3. Букіністичний канал – представлено Червоною Книгою України.

4. Маркетинговий канал – популяризація екологічних цінностей засобами соціальної реклами: «Бережіть ліс від пожеж», «Ліс – наше багатство».

5. Освітнянський канал – формування екологічної свідомості у дошкільнят, учнів, студентів.

6. Екосистемний канал – створення заповідників, заказників тощо.

7. Бізнес-канал – ведення сімейного фермерського бізнесу на засадах органічного землеробства.

Об'єктом ретельного аксіологічного аналізу у нашому дослідженні виступає етнокультурний канал міжпоколінної трансмісії екологічних цінностей. Етнокультурний канал представлено словесною народною творчістю у формі прислів'їв та приказок [8; 9], постійних порівнянь [10], обрядових пісень тощо.

Концептуально в українській етнокультурній практиці екологічні аксіології представлено двома підходами – ідеалістичними цінностями (сенсуалізм) та практичними цінностями (емпіризм).

Екологічний сенсуалізм, або природосприйняття, проявляється як прагнення українського народу пояснювати різні сторони суспільного життя крізь призму чуттєвого сприйняття природних об'єктів на основі споглядання та виражається у формі таких постійних народних порівнянь:

1. Слово скаже, як снопа зв'яже.
2. Падає, як підкошений колос.
3. Пише, як мак сіє.
4. Комбайн пливе серед жита, як у морі човен.
5. На віку, як на довгій ниві.
6. Чиста, як вода.
7. Чорний, як земля.
8. Будь багата, як земля, і здорова, як вода.

Найвищою суспільною цінністю у системі природовідносин українські селяни визнають землю, а також воду:

1. Земля найбагатша, вода найсильніша.
2. Земля – наша мати, всіх годує.
3. Земля – трудівниця, аж парус та людям хліб готує.
4. Доглядай землю плідну, як матір рідну.
5. Вода – наша мама.
6. Мати-водиця – всьому цариця.
7. Селянин без землі – це риба без води.

Серед українців яскраво виражене почуття глибокої поваги до землі. Невипадково земля порівнюється з матір'ю, тобто родоначальницею, високо цінується селянами ступінь автономної продуктивності земельних ресурсів. Вода як основа усіх форм життя на планеті також усвідомлюється українцями ціннішим природним ресурсом. Характерною рисою сенсуалізму є ідеалізація якісних властивостей природних ресурсів, персоніфікація природних об'єктів, антропоморфізм та гуманізм. У широкому розумінні цей напрям можна означити економіко-філософським.

Застосування емпіричного підходу до вивчення цінностей у українському суспільстві дозволяє констатувати факт існування народної трудової практики обробітку землі та колосального сільськогосподарського досвіду, що передався від покоління до покоління. Переваги наслідування кращих агрокультурних традицій виражалися українцями такою формулою: «Досвід кращих поважай – збереш добрий урожай». Зародження культури обробітку ґрунту серед українців ознаменувало новий етап розвитку сільськогосподарського землекористування на заса-

дах раціональних економічних відносин. Емпіричні концепції природознавства можна згрупувати за такими економічними ознаками: факторнопропорційні, мультиплікативні, вартісно-розподільчі, конс'юмеристичні, первиннонаукові.

Факторнопропорційний підхід розглядає сільськогосподарське землекористування як сферу залучення первинних факторів виробництва. Величина економічних результатів господарської діяльності є прямопропорційною внеску виробничих факторів, як-то: основного капіталу (агротехніки), оборотного капіталу (органічних добрив і посадкового матеріалу), праці, часу тощо:

1. Яка земля, такий і хліб.
2. Як землю не помастиш, то ся зерном не оцастиш.
3. Дай полю гною – дасть хліба волю.
4. Де гнойок, там і лойок.
5. Клади гній густо – на току не буде пусто.
6. На поле гній, а з поля хліб.
7. Не шкодуй гною – будеш мати хліба волю.
8. Хто землю удобряє, тому й земля повертає.
9. Глибше орати – більше хліба мати.
10. Глибше зореш – більше збереш.
11. З глибокої борозни високий хліб росте.
12. Хто оре на один бік, у того хліба на один рік, а хто на два боки, той має хліба на два роки.
13. Роби, роби, то й матимеш, посій жито, то й жатимеш.
14. Хто перший сіє, той перший збирає.
15. Що посієш, те й зійде.
16. Чистим зерном сійте поле, то уродить хліб, як море, а нечистим посієте, самі шкоди надієте.
17. Як прочистиш зерно, так і зійде воно.
18. Хто на плуг налягає, без хліба не буває.
19. Поле працю любить.
20. Одна стара правда на світі буває: хто не посіє, той не збирає.

Різновидом факторнопропорційного підходу є мультиплікативний, положення якого ґрунтуються на можливості одержання багатократної економічної віддачі від капіталовкладень у вигляді підвищеної урожайності сільськогосподарських культур завдяки синергетичній взаємодії факторів виробництва:

1. Поле угноїш – урожай подвоїш.
2. Хто землі дає – тому земля утрое віддає.
3. Гній у поле одвезеш – більше хліба привезеш.
4. Добре ґрунт угноїш – урожай потроїш.
5. Поле угноїш – збереш удвоє.
6. Поле угноїш – урожай потроїш.
7. Без гною не буде врожай горю.
8. Коли кладеш гній, то збираєш удвій.
9. Посій в погоду – більше приплоду.
10. Днем раніше посієш, на тиждень скоріше збереш.
11. День у жнива рік годує.
12. Ціни в жнива хвилину більше, ніж взимку годину.
13. Посій в пору, будеш мати зерна гору.
14. Посієш коли треба, вродить аж до неба.

З позицій вартісно-розподільчого підходу, цінність земельних ресурсів полягає у їх здатності приносити дохід. Економічний ефект у вигляді зібраного урожаю ототожнюються з формою суспільного багатства (переважно золотом), яке перерозподіляється на користь працюючих селян:

1. Про землю піклуйся – золотим зерном милуйся.
2. Як зерно зродиться, то золото само прикотиться.
3. Земля – мати багатства.
4. Степ, поля – розкіш моя (засіяне поле – джерело багатства).

5. *Хто стане орати, той буде багатий.*
6. *Гною тонко – у кишені не дзвонко.*
7. *Хто під зиму зорав, той на весну золото буде мати.*
8. *Як будеш рано орати, то й не будеш бідувати.*
9. *Хто сіє, оре, не знає про горе (горе – це бідність).*
10. *Земля багата – народ багатий.*

Кон'юмеристичний підхід підкреслює високу цінність стабільного споживання селянами продуктів землеробства в умовах натурального господарства, що гарантує їм продовольчу безпеку. Джерелом продовольчої безпеки є хліборобська праця та агрономічні знання:

1. *Поки жнемо, поти й їмо.*
2. *Сій хліб у годину – будеш їсти кожну днину.*
3. *Плуг та борона не багаті, а весь світ кормлять.*
4. *Швидше жніть до обніжка, там стоїть пирогів діжка.*

Первиннонауковий підхід розвивається на фундаментальних принципах взаємообумовленості економічних та природних законів, які були відкриті селянами на основі хліборобських спостережень та в результаті господарського освоєння природи:

1. Закон раціонального використання часу як обмеженого ресурсу – зводиться до економічної винагороди працівника за вчасне виконання усіх господарських операцій у системі агрономічного циклу:

- 1.1 *Поки зерно в колоску – не засиджуйсь в холодку.*
- 1.2 *Аби сіяв вчасно, то і вродить рясно.*
- 1.3 *Біліє колос – давай жатці голос.*
- 1.4 *Спілий колос не жде.*
- 1.5 *Все одно: що зелене жати, що нічого не мати.*
- 1.6 *Згайнуєш на жнивях хвилину – втратиш не одну зернину.*

- 1.7 *Жито говорить: «Сій мене в золу, аби в пору!».*
- 1.8 *Жито два тижні зеленіє, два тижні колоситься, два тижні відцвітає, два тижні наливає та два тижні покони б'є, жати себе просить: «Поспішай, – каже, – бо зерно спливе!».*

- 1.9 *Посієш кукурудзу впору – матимеш зерна гору.*
- 1.10 *Щоб кукурудзи було доволі, зустрічай сонце в полі.*
- 1.11 *Погода робить сіно, а час – гроші.*
- 1.12 *Зійшов сніжок – берись за плужок.*
- 1.13 *Сій вчасно – вродить рясно.*
- 1.14 *Весною не посієш – восени не збереш.*
- 1.15 *Земля зігрілась – сій ярину.*
- 1.16 *Хто скоро сіє, той скоро збирає.*
- 1.17 *Ранній пар родить пшеничку, а пізній – метличку.*

2. Закон використання якісного посадкового матеріалу – репродуктивні властивості насіння та очікувана урожайність сільськогосподарських культур напряму залежать від якісного складу насіннєвого матеріалу:

- 2.1 *Чистим зерном сійте поле, то вродить хліб як море, а нечистим засієте – собі шкоди надієте.*
- 2.2 *Добре насіння – гарні сходи.*
- 2.3 *Мерзле насіння пізно сходить.*
- 2.4 *Чисто засієш – чисто і звієш.*
- 2.5 *Що посієш, те й пожнеш.*
- 2.6 *Якщо посієш – добрий урожай збереш.*
- 2.7 *Хоч голодувати, та добрим насінням поле засівати.*
- 2.8 *Яке насіння, такий урожай.*
- 2.9 *Як прочистиш зерно, так і зійде воно.*
- 2.10 *Очищали ми зерно, щоб родило і росло.*

3. Науково обґрунтовані сівозміни – виникають як агрономічний прийом з метою попередження можливості виснаження

земельних ресурсів на основі ротації сільськогосподарських культур та виступають основою двопільної та трипільної систем обробітку ґрунту:

3.1 *Поле рік дармує, а за три вродить.*

4. Закон диференційної земельної ренти – площі чорноземів, залучені під посіви сільськогосподарських культур, завжди приносять більш високі урожаї завдяки більш високим родючим властивостям:

4.1 *Пісок не родить, та з хліба не зводить.*

4.2 *На ледачій землі і трава не росте.*

4.3 *На чорній землі білий хліб родить.*

4.4 *Чим нива чорніша, тим хлібець біліший.*

4.5 *На добрій землі що не посієш, то вродить.*

4.6 *На поганій землі хліб не родить.*

5. Закон суспільного поділу праці – концентрація кожного селянина на конкретній господарській операції забезпечує економію витрат часу і фізичної праці, що дозволяє забезпечити процеси сільськогосподарського виробництва на більш розширеній відтворювальній основі:

5.1 *Добре ся там діє, де овос оре, а третій сіє.*

5.2 *Добре там живеться, де гуртом сіється і ореться.*

5.3 *Одною рукою жни, а другою сій.*

На підставі проведеного аналізу вважаємо за доцільне надати коротку характеристику української екологічної ментальності:

1. Українцям історично властива господарська дбайливість по відношенню до природних ресурсів: *Хто про землю дбає, вона тому повертає, Зрубав дерево – посади два, Не брудни криниці, бо схочеш водиці.*

2. У системі національного природогосподарювання культура землекористування (агрокультура) є домінуючою: *Держись землі, то не впадеш.* Таким чином, екологічний менталітет українського етносу є хліборобським з яскраво вираженими антропоморфічними рисами: *Хліб усьому голова.*

3. Споконвіку українці були прибічниками органічного землеробства: *Не земля родить, а гній та руки,* і тому можна стверджувати, що їхні сучасні нащадки мають неабиякий історичний досвід ресурсозбереження, зокрема в частині застосування органічних добрив.

4. Особливо цінними з погляду раціонального землекористування були агрономічні знання: *Агромінімум вивчай – гарний матимеш врожай.*

5. В цілому українцями накопичений багатий емоційний та практичний досвід раціонального природогосподарювання.

Висновки і пропозиції. Розгорнута характеристика етнокультурних каналів міжпоколінної трансмісії суспільних екологічних цінностей дозволила висвітлити феномен екологічної ментальності українців. Такий аналітичний підхід був задуманий автором у рамках збереження традиційних екологічних цінностей народу України та збагачення накопиченого ним упродовж багатьох століть досвіду раціонального природогосподарювання в нових умовах інтеграції до єврокультурного ринку. Дослідження перспектив збагачення українського досвіду кращими європейськими традиціями ресурсозбереження формує напрями подальших досліджень.

Література:

1. Ефременко Т. Экономическая ментальность украинского этноса / Т. Ефременко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2007. – № 2. – С. 103-127.
2. Присяжнюк Ю.П. Ментальність українського селянства в умовах капіталістичної трансформації суспільства (друга пол. XIX–поч. XX століття) / Ю.П. Присяжнюк // Український історичний журнал. – 1999. – № 3. – С. 23-33.

3. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика : [навч. посібник] / В.С. Крисаченко. – К. : Заповіт, 1996. – 352 с.
4. Апанович О. За плугом Господь іде (Агрокультура українського селянства й козацтва в контексті ідей С. Подолинського та В. Вернадського). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrlife.org/main/apan/right.htm>.
5. Сластенин В.А. Введение в педагогическую аксиологию / В.А. Сластенин, Г.И. Чижакова. – М. : Издательский центр «Академия», 2003. – 192с.
6. Анисимов С.Ф. Духовные ценности: производство и потребление / С. Ф. Анисимов. – М. : Мысль, 1988. – 253 с.
7. Кирьякова А.В. Теория ориентации личности в мире ценностей : [монография] / А. В. Кирьякова. – Оренбург, 1996. – 187 с.
8. Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / Упоряд. М.М. Пазяк. – К. : Наукова думка, 1989. – 480 с.
9. Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток / Упоряд. М.М. Пазяк. – К. : Наукова думка, 2001. – 392 с.
10. Де живе жар-птиця? (Українські народні казки, легенди, анекдоти, загадки, скоромовки, лічилки, прислів'я, приказки, постійні народні порівняння) / Упоряд. М. Дмитренко. – К. : «Веселка», 1991. – 206 с.

Мареха И.С. Аксиологический анализ этнокультурных источников рационального природопользования

Аннотация. Предложены определения экологических аксиологий и экологических традиций как ключевых понятий экоатрибутивного мировоззрения. Исследован этнокультурный канал трансмиссии экологических ценностей на примере украинского общества. Раскрыты национальные черты экологического менталитета украинцев с точки зрения ценностей рационального природопользования.

Ключевые слова: экологические аксиологии, экологические традиции, этнокультурный канал трансмиссии, украинский этнос, рациональное природопользование.

Marekha I.S. Axiological analysis on the ethno-cultural evidence of rational nature resource management

Summary. The key definitions dealing with eco-attributive outlook and being composed of ecological axiologies and ecological traditions are formulated. The ethno-cultural transmission channel being employed to share ecological values of the Ukrainian society is explored. The national attributes of the Ukrainian ecological mentality are discovered and estimated through their valuable evidence for the rational nature resource management.

Keywords: ecological axiologies, ecological traditions, ethno-cultural transmission channel, Ukrainian ethnos, rational nature resource management.